

Божок Олег

**Науково-культурологічне товариство
“Бойківщина”**

БОЙКІВЩИНА

**Науковий збірник
Том 3**

Дрогобич,
Коло, 2007

ББК
УДК

Бойківщина: Науковий збірник. – Дрогобич: НКТ “Бойківщина”; Коло, 2007. - Т.3. - 684 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою НКТ “Бойківщина”
(протокол № ____ від _____ р.).*

До збірника ввійшли дослідження, статті, рецензії, які висвітлюють різні аспекти бойківського субетносу, матеріальної та духовної культури Бойківщини. Видання містить розділ “Франкознавство”, який розкриває питання творчості й світогляду Івана Франка, і присвячений 150-літтю від дня народження Каменяра.

Збірник адресовано для культурологів, богословів, філософів, літературознавців, істориків, фольклористів, етнографів, музикознавців, мистецтвознавців, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та культурою бойківського краю.

Редакційна рада:

о. др. **М.Бендик** (Дрогобич)

кандидат філологічних наук **Олег Баган** (Дрогобич)

доктор **Михайло Белень** (Ужгород)

кандидат психологічних наук **Ярослав Гошовський** (Дрогобич)

музикознавець **Володимир Грабовський** (Дрогобич)

доктор **Богдан Завідняк** (Дрогобич)

професор **Микола Зимомря** (Ужгород-Дрогобич)

професор **Володимир Качкан** (Івано-Франківськ)

академік **Микола Мушинка** (Словаччина)

професор **Степан Павлюк** (Львів)

професор **Дмитро Павлів** (Львів)

професор **Роман Петрів** (Івано-Франківськ)

доктор **Іван Хланта** (Ужгород)

професор **Павло Чучка** (Ужгород)

Упорядкування, редакція
Олександра Німилович

Шеф-редактор
Любомир Сікора

Науково-літературний редактор
Ярослав Радевич-Винницький

Художній редактор
Олеся Сікора

Комп'ютерна верстка
Оксана Ладанай

Рецензенти:

Михайло Ільницький - доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент Академії наук України (Львів)

Юрій Бача - доктор філологічних наук, професор (Словаччина)

Богдан Яремко - кандидат мистецтвознавства, професор (Рівне)

VI. ЕТНОГРАФІЯ. ФОЛЬКЛОРИСТИКА. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ.

Олег Болюк

СВЯТИЛИЩА БОЙКІВСЬКИХ ЦЕРКОВ: ТИПОЛОГІЯ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЕВ'ЯНОГО ОБЛАШТУВАННЯ НА МАТЕРІАЛАХ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ 2005 РОКУ

Дерев'яне церковне облаштування становить система сакральних, обрядових, ужиткових предметів та конструкцій інтер'єра церкви, створюваних у процесі її побудови або згодом перенесених із іншого храму, використовуваних для священнодійств і потреб священнослужителями й парафіянами. Окремі предмети в церкві мають сталі місця, визначені впродовж розвитку християнства та вимогами конфесії, і формують інтер'єр кожної основної частини: святилище, наву або ще й бічні нави, бабинець; у просторах храмах – хори та допоміжні приміщення: ганок і захристію, в яких розміщені довільно.

Так, один із основних предметів храму – головний престол згідно канону завжди розміщують посередині святилища нерухомо. На ньому, на головній осі будівлі, стоїть кивот для зберігання дарохранильниці зі Святими Дарами. В окремих церквах головний престол увінчує переважно куполовидний ківорій. Ліворуч від нього, біля північної стіни святилища, стоїть проскомидійник. У просторах святилища позаду престолу розміщують крісло – „горне сидалище” для архієрея (єпископа), по боках якого ставлять сидіння для священників та дияконів – „сопрестолія”. Над ними на східній стіні малюють чи кріплять запрестольну (храмову) ікону або її вмонтовують у пристінний вівтар, подібно вівтарям у бічних навах, що є впливом латинського обряду. У церквах святилище від нави відділяє іконостас – вівтарна перегородка, яка впродовж свого розвитку набула різноманітних композиційних варіантів. У дерев'яних храмах своєрідним його обрамленням може слугувати профільований край конструкції будівлі, утворюючи декоративний отвір у святилище.

Оскільки увага у статті акцентована на дерев'яному облаштуванні святилищ, інші предмети та конструкції, що розміщуються у наві, притворі, ризниці, паламарні, ганку тут не розглядатимуться. Не беруться до уваги й дрібніші предмети, розміщені у святилищі – аналої, процесійні (запрестольні) хрести, патериці, а також феретрони (процесійні ікони), які в окремих випадках встановлюють на престолі замість запрестольної ікони. Через обмежений обсяг статті також не розглядатимуться семисвічники, трійці, односвічники, які розміщують на престолі, проскомидійнику, запрестольному вівтарі або біля них.

Облаштування церкви з дерева, як і з інших матеріалів, виготовляли в основному професійні майстри, які надавали виробу художніх ознак, властивих тому чи іншому стилю. Однак, жодне із мистецьких віянь не заповнило цілковито місцевих художніх традицій, а лише збагачувало їх новими ідеями. Багато збережених творів свідчать про авторство народних майстрів, які відображали впливи тих самих стилів по-своєму,

залишаючи в основі усталені способи формотворення й оздоблення, притаманні місцевим естетичним уподобанням.

Про співіснування таких різних за стильовими ознаками, місцем виготовлення, авторством предметів церковного облаштування переконливо доводять результати польових досліджень комплексної мистецтвознавчої експедиції науковців відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України, яка була проведена у серпні 2005 року на території Старосамбірського, Турківського районів Львівської області, Великоберезнянського та Перечинського районів Закарпатської області з метою виявлення й дослідження творів народного і професійного сакрального мистецтва. Впродовж десяти експедиційних днів, окрім опису, фотографування, обмірів нововиявлених предметів традиційної культури Бойківщини, вдалось зафіксувати численний матеріал, який представляє дерев'яне церковне облаштування цього ж етносубрегіону. Лише в окремих закарпатських селах, а саме у Старій і Новій Стужицях, Домашині, Заброді, Свалявці давні та сучасні храми зведені із вежами над бабинцем, що притаманно сакральному будівництву Лемківщини, а облаштування їх інтер'єру має низку ознак, що відображають локальні особливості, сформовані у різний час під впливом угорського, чеського й російського панування. Особливо помітною на сьогодні є активна діяльність тут православного духовенства Московської Патріархії, що також привносить особливості церковного облаштування, властиві для російських храмів.

Різноманітність такої широкої сакральної творчості вимагає згрупування столярно-сницарських виробів за їх функціональним призначенням, що полегшує провести мистецтвознавчий аналіз творів, зокрема, визначити їх художні особливості. Відтак узагальнюючі характеристики дерев'яного облаштування церков уможливають на початковому етапі дослідження хоча б приблизно датувати твори сакрального деревообробництва, оскільки для більшості з них складно визначити рік виготовлення через відсутність будь-якої їх документації чи зібрати інформацію у місцевих парафіян.

У церквах населених пунктів, досліджених експедицією, траплялись престоли двох типів: столоподібна конструкція (як поширений варіант – із виступами-„ризалітами” на кутах) та тектонічно подібна конструкція з ківорієм. Декор обидвох типів проявляється у різноманітно профільованих, інколи рельєфно різьблених, рамах, що оточують зображення на антипедіумі; багетних поясах, які підкреслюють форму конструкції у вигляді невеличких фризів біля стільниці (престольної дошки) та на профільованому цоколі; рельєфних накладках із зображенням стилізованої рослинності (квітів, листя, пуп'янків, пагонів); кольоровому рішенні престолу із золоченими деталями. На відміну від закарпатських церков (с. Ужок, Гусний, Сухий, Стара Стужиця, Вишка, Сіль), у храмах гірської Львівщини часто зустрічались престоли, боковини яких не були повністю накріті катасаркою, що дозволяло простежити їх художнє рішення. Окремі з них містять намальовані олією біблійні сюжетні зображення (наприклад, „Воскресіння”, „Моління о Чашу” у церкві Архангела Михаїла 1909 р. с. Яворова Турківського р-ну, майстер храму – Комар з м. Долини; „Тайна Вечеря”, „Жертвоприношення Авраама” на боковинах престолу поч. ХХІ ст. новозведеної церкви св. Юрія с. Сянки Турківського р-ну; „Жертвоприношення Ноя”, „Покладення до Гробу Тіла Ісуса Христа” – на антипедіумі престолу 2005 р. церкви св. Параскевії Сербської 1781 р. с. Тисовиця Старосамбірського р-ну), інші – зображення евангелістів (церква св. Параскевії Сербської 1991 р. с. Топільниця Долішня Старосамбірського р-ну) або християнську символіку (церква Різдва Богородиці 1876 р., відновлена 1923 р. с. Розлуч Турківського р-ну) [1]. В останньому храмі балдахін ківорію, ймовірно існуючий з часу побудови храму, підтримують по кутах колони коринфського ордеру, поміж золоченими капітелями яких звисають рельєфно різьблені китиці бахроми, що імітують справжні. Прямокутний у плані

ківорій, що повторює форму престолу, увінчує семикінцевий хрест, кріплений до яблука. Капітелі балдахину михайлівської церкви 1798 р. с. Соснівка (колишня назва – Нанчівка Мала Старосамбірського р-ну) лише імітують згаданий ордер, оскільки пластика їх завитків спрощена, а замість листя аканту вжито мотив „сосонка”, поширений в українському народному мистецтві [2]. Фриз балдахину містить ряд „сухарикив” (гутт), на який опирається куполовидне накриття. Таке пластичне рішення, очевидно, було нав'язане ознаками класицизму. Це дає підставу припускати, що тут престол з ківорієм були виготовлені не пізніше другої половини XIX ст.

Ківорії закарпатських церков Різдва Івана Хрестителя (XVIII ст. ?) с. Сухий та Миколая Чудотворця 1655 р. с. Гусний складають „кручені” спіральні колони, у виїмках яких вирізьблено виноградну лозу з гронами ягід [3]. Конструкцію країв прикрашають різьблені китиці із бахромою, що імітують справжні, виготовлені зі сухозліті. В обох випадках ківорії увінчують медальйони із написаним олійними фарбами „Всевидячим Оком”. Різниця між надпрестольними конструкціями полягає у насиченості оздобленням. Ківорій гусненської церкви за формою та різьбленням простіший, аніж у с. Сухий. Останній, окрім декоративних накладних елементів у вигляді квітів з листям, лаврових гірлянд, поясів, доповнений з нижнього боку накриття-„піднебесного” різьбленою фігурою голуба – Святого Духа в ореолі, побіч якого кріплені рельєфні сонце, півмісяць та п'ятикутні зірки [4].

Головний фасад конструкції ківорію церкви у с. Сухий, навпроти царських воріт, акцентує фігура пелікана, який годує своїм тілом пташенят – не часто використовувана у місцевому сакральному різьбленні композиція, що символізує самопожертву Ісуса Христа заради прощення гріхів людства. За технікою виконання та композиційним рішенням виноградних грон на „кручених стовпах”, волот на ребрах балдахину, зрештою, увінчуюча композиція ківорію – різьблені фігурки пелікана й пташенят у церкві Архистратига Михаїла XVII ст. с. Ужок Великоберезнянського району, помітна подібність з аналогічними конструкціями церков с. Гусний та Сухий, однак в останньому випадку різьблені деталі опрацьовані ретельніше. Ймовірно, вони усі були виготовлені одним майстром у різний період його творчості.

Художні особливості ківоріїв кінця XIX–XX ст., обстежених під час експедиції, відображають впливи як загальноєвропейських стильових течій, так і локальних способів оздоблення. Наприклад, декоративні елементи ківорію церкви Миколая Чудотворця 1905 р. с. Стужиця Стара Великоберезнянського р-ну своїми пропорціями, лініями та композицією загалом відображають течію неокласицизму своєрідно інтерпретовану у сакральному мистецтві цієї місцевості. Канелюри колон конструкції вирізані на значній відстані одні від одного, масивні коринфські капітелі, між якими кріплені рельєфно різьблені драперії, ніби стягнуті по центру шнурами з китицями, ряд великих іонік, завершення з вазами на кутах балдахину вказують на ремінісценції класицистичних декоративних елементів.

Парафіяни московської патріархії с. Сіль цього ж району у церкві св. Василя Великого конструкцію ківорію нещодавно частково розібрали, прикріпивши ланцюгами до стелі святилища власне балдахін, з внутрішнього боку якого вмонтовано низьковартісну у художньому сенсі люстру серійного виробництва, а одну із колон використали як стрижень аналоя [5]. Лаконічний за формою ківорій з мінімальним використанням оздоблення, гладким стовбуром колон схиляє до думки, що був виготовлений у першій половині XIX ст. під впливом пізнього класицизму, а то й пізніше, коли ознаки цього стилю у великих культурних центрах зникають.

Ківоріїв, які б були виготовлені впродовж кінця XX – початку XXI ст., за час експедиційних досліджень не виявлено. Натомість зафіксовано престолі, проскомидійники, тетраподи, окремі деталі бічних вівтарів, аналої та ін. церковне облаштування, створені за останні тридцять років як професійними столярами

й різьбярами на замовлення, так і місцевими умільцями-деревообробниками, а то й парафіянами без спеціальних знань і художніх навиків. Так, антипедіум престолу церкви Миколая Чудотворця 1690 р. с. Тур'є Старосамбірського р-ну становить ламінована темно-вишневим штучним шпоном тирсоплита, на якій наведено жовтою фарбою смуги ромбовидного орнаменту. Подібним прикладом застосування низьковартісних матеріалів у конструкціях церковного облаштування є виготовлений у 1970-х рр. тетрапод церкви Успіння Богородиці 1730 р. с. Топільниця Горішня Старосамбірського р-ну. Плити боковин та їх краї доповнені накладними деталями яскравих кольорів у вигляді стовбурів дерев, по яких в'ються лілії, фігурами ангелів на хмарах, Агнцем із хоругвою. Однак, випадки існування таких дисонуючих й художньо невиразних богослужбових предметів з іншим церковним облаштуванням є поодинокі. Частіше траплялось використання пластикових рослин на іконостасах, бічних вівтарях, тетраподі та іншому облаштуванні, що становить одне із проблематичних питань стосовно розуміння місцевою громадою, а то й священиками, чуття гармонії, естетичних засад й доцільності привнесення у церковний інтер'єр невластивої традиційній культурі антимистецької продукції.

Іншим проявом новочасних інспірацій в облаштуванні храмів стало застосування у сакральних предметах геометричного контурного різьблення на лакованій поверхні із заповненням орнаменту та композицій аніліновими барвниками, що було властиво для сувенірних виробів 1970–1980-их рр.: шкатулок, скринь, альбомів, рамок тощо. Опитування місцевих респондентів підтвердило припущення періоду їх датування. В окремих випадках площини тетраподів, проскомидійників, окрім оздоблення, виконаного у згаданій техніці різьблення, доповнені точеними накладними деталями у вигляді півбалясин, інколи із нанесеною на них тригранно-виїмчастою різьбою [6]. Правильність ліній, вираженість композицій та вдале поєднання кольорових елементів різьби, що нагадує вишивку не лише цього регіону, переконує про виконання їх професійним майстром. Важливо зазначити, що предметів з геометричним різьбленням, покритим аніліновими фарбами, в інтер'єрах досліджуваних церков Закарпаття не було виявлено, окрім невеликої рами для образу, яка, очевидно, є привізною, що свідчить про локальне художнє явище 1970–1980-их рр., принаймні, на території Турківщини та Старосамбірщини.

Впродовж останніх п'ятнадцяти років, завдяки відродженню української Церкви, та, в окремих випадках раніше, – з середини 1980-х рр., коли покращилось ставлення тогочасних владних структур до інших, окрім московського православ'я, віросповідань, в облаштуванні храмів помітні вдалі художні рішення дерев'яних богослужбових предметів. Це стосується, зокрема, престолів, проскомидійників, кивотів, тетраподів, аналоїв, іконостасів та ін.

Престол, виготовлений на початку 1990-х рр., церкви с. Топільниця Долішня оздоблений рельєфними золоченими накладками у вигляді смуг із своєрідно видовжених „намистин”, рослинних завитків з листям та квітами, яких розміщено на антипедіумі навколо намальованих євангелістів, оточених різьбленими квадратної форми рамами, кріплених у вигляді ромба. Виконавцем престолу міг бути, ймовірно, автор кивоту та семисвічника цієї ж церкви – професійний майстер, топільчанин Микола Пліш 1960 р. нар. Для його творів властива пластика, наближена до реалістичного трактування, що проявляється, насамперед, у виноградних пагонах, листі та китицях ягід. Особливою є також архітектоніка кивоту: макет п'ятиверхої церкви, бані якої почленовано вертикальними жолобками, доповнюють колонки. Їх капітелі складають чотири волоти, а на грушевидних стовбурах по спіралі прорізані канелюри, що надають їм опуклості і нагадують пластику бань. Дверцята кивоту прикрашають фрагменти стовбура дерев, листя дуба, винограду та його грона.

Престол 2005 р. роботи Римця Василя Андрійовича для церкви с.Тисовиця, вирізняється серед інших нововиготовлених поєднанням форми конструкції на зразок правильної призми із невеликими колонами-стовпцями на його кутах, що є ремінісценцією ківорію. Оригінально трактовані обрамлення та краї ікон антипедіума у вигляді чотирипелюсткових медальйонів, яких оточують рельєфно різьблені накладні пагони й листя рослин. Подібні декоративні елементи, кольорова гама, техніка виконання властиві проскомидійнику та дарохранильниці на ньому (окрім обрамлення з іконою „Розп'яття” ХІХ ст.), переконують, що їх автором був Василь Римець.

Важливо зауважити, що перед встановленням нового престолу, згідно інформації місцевого пароха й паламаря, було відкрито старий, всередині якого містився камінь із горизонтально кріпленим на ньому півкругляком. На останньому було нанесено олійною фарбою напис: „Б-1681-Д-1780” та „Б-1905-1978”. Перше датування уможливорює припускати, що, принаймні, східна частина храму збереглась не від 1781 р., як датують будівлю загалом, а від 1681 р. [7].

Серед творів сакрального мистецтва останніх десятиліть, зафіксованих під час експедиції, вартій уваги престол хрещатої трибанної церкви Архистратига Михаїла 1903 р. побудови (проект архітектора Василя Нагірного, майстер Василь Марків) с.Ясениця Замкова Старосамбірського р-ну. Найбільш незвичними як для художнього рішення є боковини престолу, які становлять карбовані на міді біблійні сцени (авторство встановити не вдалось), серед них – інтерпретація відомого твору Леонардо да Вінчі „Тайна Вечеря”. Конструкцію фланкують витончені колонки, покриті золотом. Їх стовбури оздоблені традиційними виноградними пагонами, листям, ягодами. Храм також містить облаштування та церковні речі як нові, так і з ХІХ ст., які збереглись з попередньої церкви 1760–1761 рр. [8]. У цьому ж часі, що й престол, був виготовлений кивот, архітектоніка якого є, в основному, традиційною: храмовидна конструкція із завершенням –п'ятьма банями; однакові фасади (окрім іконок) фланкують колонки; фронти із розкріпкою у нижній частині, над якою тимпан прикрашають мушлі.

Часові межі виявлених і вже частково згадуваних дарохранильних кивотів охоплюють ХVІІІ – початок ХХІ ст. Проте, точніше датування проводити складніше, оскільки відомі приклади використання у новостворених кивотах архітектонічних ознак попередніх періодів. Їх аналіз на основі зібраного матеріалу проводиться вперше методами, використовуваними під час експедиційних досліджень, зокрема, опитуванню місцевих респондентів, тому ймовірні похибки у періодизації церковного облаштування.

У церквах Бойківщини й південно-східних окраїн Лемківщини такі літургійні предмети обстави зустрічаються кількох типів: у вигляді каплички, базилики, хрещатого храму, вежі, саркофагу, скриньки (шафки) та скриньки із розвиненим постаментом для інших літургійних предметів або вівтарних стінок [9, 298–300; 10, 126–127]. Наприклад, кивот першої третини ХХ ст. церкви с. Ботелка Нижня у вигляді каплички виготовлений самбірським Товариством „Ризниця”. Архітектонічні елементи цього літургійного предмету, зокрема, точені кулясті маківки, розміщені над спіралевидними колонками, часто застосовувались майстрами з „Ризниці”. Мушлі, що прикрашають тут арковидні фронти, вказують на використання художніх ознак стильової течії неорококо. Майже ідентична цьому кивоту архітектоніка іншого – з церкви с. Горішня Топільниця, однак тут на головному фасаді немає невеликої полиці для Розп'яття чи монстранції.

Подібні маківки, як у кивоті церкви с. Нижня Ботелка, однак приплюснutoї форми та кількісно більше, оздоблюють фасади кивоту у вигляді базилики із видовженою банею церкви с. Морозовичі. Аркатурний пояс на причітках, витончені гранчасті вежички на кутах конструкції та розміщені поміж ними фігури євангелістів, дають підставу припускати, що це на престольне облаштування також виготовлено у самбірському Товаристві, однак з використанням архітектурних елементів романтизму [11].

З невеликими відмінностями деталей виготовлені аналогічні кивоти для церков у с. Яворів та Вижньої Ботелки. Різницю помітно, насамперед, у ретельно опрацьованих деталях фігур євангелістів, розміщених в обидвох випадках на кутах конструкції. Майстер вдало надав кожному зі святих певного виразу обличчя, детально вирізьбив волосся, складки одягу. Зауважимо, що на площині основи фігури євангеліста Івана, окрім інших трьох постатей, яворівського кивоту прочитується двомовний напис „св.єв. Іwann”. Це дозволяє міркувати, що літургійний предмет був виготовлений не пізніше першої третини ХХ ст., коли Східна Галичина входила у склад Польщі, а то й раніше – у 1870–1880-их рр., коли в українській абетці вживались латинські літери. Скромніше оздоблений кивот нижньої церкви с. Тур’є, хоча загальні риси його завершення подібні до аналогічних літургійних предметів каплицевидного типу у згадуваних храмах, тому, гадаємо, він виготовлений також майстрами „Ризниці”. Характерною його відмінністю від інших є рельєфно різьблена рослинність: чотирипелюсткові квіти, стебла, листочки; замість аркатурного поясу – ряд звисаючих фестонів. Такі особливості вказують на вплив сецесійних ознак декору.

Дарохранильний кивот бусовиської церкви, як зазначалось у примітках, виготовлений у 1970–1980-х рр., загалом зберіг традиційну форму у вигляді каплички. Проте, незважаючи на рясно нанесене геометричне різьблення та накладні профільовані деталі, його конструкція дещо спрощена, аніж у кивотів, наприклад, початку ХХ ст. Тут немає плавного переходу від основи-скриньки до завершення-бані – бракує площин покриття, яке б краще імітувало сакральну споруду.

Вежоподібні кивоти зафіксовано у церквах с. Соснівка й Велика Лінина. У першому випадку над фігурами євангелістів та їх символами нависають гранчасті бані з „важками”, увінчані трипалими хрестами. На другому ярусі, утвореному колонками із романськими капітелями та накриттям з невеликою банею, розміщено фігури коронованих Богородиці з Дитям, які доповнені низками вервиць з трьома хрестиками. Художнє рішення цього кивоту свідчить про використання ознак неороманського стилю, а наявність скульптур, як і в решті прикладів, переконують про інспірації традицій латинського сакрального мистецтва. Визначити датування кивота-вежі іншої церкви складно, оскільки на увінчуючих його хрестах, рамах дверцят та іконок, як зазначалось, нанесено геометричне плоске різьблення із поліхромним їх заповненням 1970–1980-их рр. Проте, архітектоніка цього кивоту схиляє до думки, що його прототипом або сучасним йому міг бути попередньо згадуваний. Тут так само на верхньому ярусі є романські капітелі, „важки”, підтримувані дуговидними елементами, точені маківки та ін. До його особливостей належать різьблені лампадки із полум’ям, встановлені на наріжниках-волютах. Верхню частину головного фасаду акцентують рельєфні Всевидяче Око та консоль для хреста (відсутній) у вигляді голівки ангела. Зразком для наслідування основи-скриньки цього кивоту міг бути аналогічний літургійний предмет верхньої церкви Різдва Івана Хрестителя 1906–1907 рр. с. Тур’є Старосамбірського р-ну [12]. В останньому замість дерев’яних лампад прикріплено точені деталі, що лише своїм силуетом подібні до них.

Відмінним від інших кивотів у композиційному рішенні та використанні оздоблення є дерев’яна конструкція, виготовлена, згідно інформації, у 1930-х рр. для церкви св. Євстахія 1876 р. (?) с. Стрілки Старосамбірського р-ну [13]. Тут вежоподібний тип кивоту доповнено невеликими альтанками: архітектоніку становлять скринька, завершена кулястою банею на двох колонках та хрестом з колом; бічні підсіння з колонками, які, як і фігури колінопреклонних ангелів, кріплені до основи-цоколя конструкції. Особливостями оздоблення є рельєфно різьблений ажурний аттик скриньки, мотиви якого трактовано у вигляді підківок, з’єднаних між собою перехватами; аттик альтанок формують кілечка з продовженими вгорі виступами, а їх двосхилий дашок увінчують ажурні рослинні завитки з листочками.

Перспективний портал дверцят доповнюють квіти та аркатурний пояс. У формі та декоративних елементах кивоту відчутні сецесійні впливи. Колонки центрального завершення конструкції – своєрідного балдахіну, під яким встановлено потир, виготовлені на зразок романських колон, однак кріплені капітелями донизу. Ідентичні колонки виготовляли майстри Товариства „Ризниця”, що дає підставу припускати їх авторство цього кивоту.

Рідкісним прикладом кивоту у вигляді скинії, що відносимо до саркофаговидного типу, є дерев'яний літургійний предмет церкви с. Тисовиця. Ймовірно, він був виготовлений у кінці XVIII – на початку XIX ст., оскільки фасади скриньки оздоблені завитками рослин, подібними до форми мушлі, притаманної рококо. Композиція фігур ангелів на хмарах, схилених у молільній позі, спочиваючий на Святому Письмі Агнець в оточенні сяючого проміння та ажурне для Нього підвищення з голівкою ангела переконують про фаховість автора. Його твір відзначається детальним опрацюванням руна Агнця, складок хітонів небесних посланців, їх смиренний та спокійний вираз лику. Однак, пір'ю крил ангелів надано узагальнених ознак та декоративності, але це не дисонує із іншими деталями. Для акцентуації виробу у формі переносної скинії на його фасаді, над дверцятами із контурно різьбленим потирем й сонцем-дискосом (патеною), майстер прикріпив точену жердку з грушевидними руків'ями на її краях.

Дерев'яний кивот у вигляді саркофагу, який увінчує металевий восьмикінцевий православний хрест, оздоблений позолоченими виступами-волютами є у церкві с. Розлуч. Такого самого типу кивот, але складнішої архітектоніки встановлений у церкві с. Торчиновичі. Тут конструкція завершується своєрідним балдахіном, увінчаним хрестом на кулі, а завершення підтримують S-подібні волоти, всередині яких – фігура різьбленого Агнця, що спочиває на Святому Письмі.

Кивотів у вигляді хрестово-банної церкви було виявлено кілька, зокрема у с. Ясениця Замкова (точну періодизацію важко провести), Сянки (кінець XX – початок XXI ст.) та вже згадуваний (1990-ті рр., роботи М. Пліша) у с. Топільниця Долішня. У першому випадку використано декоративний елемент епохи рококо – мушлю та класицистичні іоніки, трикутні фронтони, відносно масивний антаблемент зі скромним оздобленням, лаконічної форми колони. У другому – сучасний майстер акцентував увагу на дещо масивних відносно силуету гранчастих банях. Оздоблення площин рельєфними віночками дисонує із фігурним обрамленням площин барабанів бань.

Кивот церкви Миколая Чудотворця 1690 р. с. Тур'є Старосамбірського р-ну виготовлений у 1960–1970-х рр., зберігає традиційну для сакральних предметів такого типу форму – виконаний у вигляді макету однобанної церкви із аркатурним поясом на бокових фасадах. Однією із його особливостей є невеликі точені маківки, що увінчують по боках фронтони та облягають грушевидну баню кивоту. Ймовірно, наприкінці 1980-их рр. був змайстрований кивот для церкви Різдва Івана Хрестителя (горішньої) 1906–1907 рр. цього ж села, повторно відкритої у 1989 р., після її закриття у 1962 р. [14]. Тут його фасади оздоблюють точені елементи подібні до декору попереднього кивоту, що, ймовірно, було виготовлено в одній майстерні.

В обстежених дерев'яних церквах Закарпаття збереглися кивоти, ймовірно, XVIII ст. Окремі з них композиційно вирізняються серед літургійних предметів цієї типологічної групи. Так, кивот ужоцької церкви за пластикою різьблення, гадаємо, сучасний ківорію періоду пізнього бароко – раннього класицизму. На користь такого припущення свідчать клейма, на яких зображено Отців Церкви східного обряду. Ажурне різьблення, що групує їх у цільну композицію трактовано у вигляді виноградних пагонів з листям та гронами ягід, до яких ніби прив'язано стрічки клейм. Архітектонічно скромну скриньку кивоту прикрашають на бічних площинах по три різьблені китиці бахроми, а на дверцятах розташовано рельєфний потир з накривкою, яку увінчує хрестик.

Подібна композиція декоративного обрамлення властива кивоту церкви с. Сухий. Прямокутної форми три ікони „Розп'яття з Пристоячими” підтримує ажурна стінка із рельєфних виноградних грон, листя, квітів, стебел та стрічок, що увінчують раму кожного із зображень. Поясок цоколя конструкції утворюють китиці бахроми, однак вздовж цілої композиції. Ймовірно, автором обидвох кивотів міг бути один майстер або це є твори однієї школи сницарства.

На престолі гусненської церкви стоїть кивот, виготовлений пізніше – наприкінці XVIII – початку XIX ст. Про такі часові межі у датуванні засвідчують односвічники, згруповані попарно обабіч скриньки. Їх основу становлять рокайлеві завитки, а верхів'я фасадної дошки кивоту профільоване у вигляді волют. Обрамлення запрестольної ікони „Благовіщення” формують вигнуті стебла та суцвіття різноманітних квітів, що, очевидно, є пізнішого походження – періоду сецесії.

Аналогічно датовано нами кивот, точніше його основна частина, оскільки наверх скриньки втрачено, церкви с. Сіль. Різьблені наріжники у вигляді волют із акантом, завитки з картушем над дверцятами, на яких вирізьблено у товщині дошки потир без будь-якого оздоблення, схиляє до думки про його виготовлення у час згасання барокових тенденцій. На горищі цієї ж церкви виявлено кивот на зразок каплиці (центральна баня втрачена), яку фланкують вузькі гранчасті вежички. Кривизна площин та силуету конструкції вказують, що автором міг бути тесля або столяр, що навчився ремеслу самотужки. Орієнтовне датування цього кивоту – середина XIX ст. Подібна характеристика стосується кивоту XIX ст., можливо з часу побудови храму 1830-х рр., знайденого на церковній дзвіниці с. Костринська Розтока [15].

На проскомидійнику 1990-х рр. церкви с. Розлуч, що на Турківщині, встановлений кивот типу скрині. Сецесійні, ніби звисаючі рельєфні гірлянди та чотирипелюсткові квіти, якими оздоблені фасади схиляють до думки, що він виготовлений у кінці XIX – початку XX ст.

Своєрідна архітектоніка притаманна літургійним предметам, виявленим у с. Ботелка Вижня, Стрільки та Яворів, що дозволяє їх вирізнити серед інших типів дарохранильних кивотів. Їх особливість полягає у поєднанні кивоту-скриньки із постаментом по боках, який, очевидно, в минулому міг слугувати основою вівтарної стінки. Такі розвинені кивоти-табернакулами, без сумніву, є впливом римокатолицького обряду, у костьолах якого зводили над менсою вівтарні стінки від одного до кількох ярусів, розміщували диптихи, триптихи, скульптури святих, монстранції, свічники та ін.

У ботелківській церкві такий кивот розміщено не на престолі, оскільки там є інший – вже аналізований (базилікальний, виготовлений Товариством „Ризниця”), а прикріплений до східної стіни святилища. Тут скринька виступає центральним ризалітом, а боки постаменту прикрашені фільончастими рамами, всередині яких розміщено вирізьблені рельєфні завитки. Карниз конструкції формують рядами виїмчасті жолобки, профіль „гусаки” та пів-іоніки. Декор цього літургійного предмету дозволяє датувати його, принаймні, серединою XIX ст.

У яворівській церкві, окрім кивоту, розміщеного на престолі й аналогічного ботелківському, існує інша конструкція, встановлена на проскомидійнику, у вигляді скриньки з постаментом, перед яким з двох боків змайстровано по три сходини. На них, ймовірно, ставили Розп'яття, монстранції, свічники та квіти. Листя з гірлянд та завитки свідчать, що, принаймні, центральна частина, могла бути виготовлена у кінці XIX – початку XX ст. Ще один дарохранильний кивот виявлено у дзвіниці. Напис на боковій площині його постаменту вказує рік виготовлення: „1725”. Збережені сліди оздоблення на скриньці та ризалітах дозволяють його визначити: тут конструкцію прикрашали вигадливо вигнуті стебла й листя квітів-, лілії, восьмикінцеві вифлеємські

зірки. На дверцятах зображено видовжений потир з невеликим яблуком на стрижні, над ним – невеликий квадрат, що символізує Тіло Христове у вигляді частинки хліба.

Композиційно складніше зображено евхаристійну символіку на дверцятах дерев'яного дарохранильного кивоту середини XIX ст. такого ж типу як попередній в церкві с. Стрілки. Тут у квадрат вписаний рівноконечний хрест (між кінцями якого розміщено монограму ІС ХР НІ КА), який подовжується за межі геометричної фігури двокінцевими виступами, що наближають його форму до півмісячного хреста. Виявлений у дзвіниці с. Тисовиця кивот з постаментом виготовлений, ймовірно, у другій половині XVIII ст. [16]. На його дверцятах зображено часточку евхаристійного хліба, що ніби підіймається з потира, прикрашеного контурним оздобленням, осяяну промінням.

Проскомидійники, зафіксовані у досліджуваних церквах, переважно становлять три частини – жертovníк, на якому під час літургії готуються Святі Дари, дарохранильний кивот та стінка з іконою. Часто траплялись випадки, коли їх стінки є старіші й раніше слугували як частини бокових вітарів або приблизно одного часу виготовлення з оздобленням різного виду [17].

Вже згадуваний жертovníк с. Бусовисько, оздоблений поліхромним різьбленим орнаментом, відрізняється від його верхньої частини, виготовленої окремо – рельєфні та ажурні декоративні елементи у вигляді виноградних грон, листя, пагони, рослинні завитки та рокайлі присутні на колонах, завершенні й бокових обрамленнях, ковчезі сучасної ікони „Різдво Господнє”. Іншим прикладом різночасових компонентів проскомидійника слугує літургійне облаштування горішньої церкви с. Тур'є, нижня частина якого виготовлена у XX ст. Пластика декоративних елементів верхньої частини: голівок ангелів, голуба, винограду, капітелей, завитків на ковчезі ікони „Зняття з хреста” та й, зрештою, її манера письма, вказує на кінець XVIII ст.

Однією із найдавніше існуючих вітарних стінок, встановлених біля проскомидійника, виявлено у церкві с. Сухий. Ікона „Розп'яття з Пристоячими”, оздоблена рельєфним різьбленням, у нижній частині хреста містить напис: „АЧМІ” (1741). Як іконографія центрального зображення, так і поліхромний розпис площин та різьблення ковчезу й карнизів є цілковито збереженим твором, що дозволяє означити його роком, нанесеним на хресті.

Дещо пізнішого періоду створення, кінця XVIII – початку XIX ст., – ажурно різьблена стінка встановлена позаду проскомидійника у церкві с. Гусний. Про такий час виготовлення вказують капітелі колон, які фланкують ікону „Розп'яття з Пристоячими”. Їх акантове листя трактоване узагальнено, а на стовбурах колон відсутнє будь-яке оздоблення, що властиво класицистичним впливам. Проте, розкріповка фронтона, прорізна різьба у вигляді складних завитків з виноградним листям й гронами, якими оздоблена конструкція, притаманні періоду пізнього бароко.

Кільком творам такого типу облаштування властиве художнє рішення з ознаками сецесії. Їх виявлено у закарпатських селах Новій та Старій Стужицях, Костринській Розтоці, Вишка. В останньому храмі вітарна стінка (окремі фрагменти втрачені) на краях оздоблена плодами винограду, груші, шестипелюстковими квітами, спрощеної форми рокайлями, в'язками лавру. Її спіралевидні колони прикрашають стебла і квіти троянд, а над нею перемальованою іконою „Христос Виноградна Лоза” – прикріплено рельєфно вирізьблені польові квіти з листям.

Стінки вітаря на проскомидійниках обидвох стужицьких церков є дещо подібними, особливо завершенням у вигляді квітки із завитками, що оточують медальйон. У ньому на новостужицькому творі розміщено напис „O. DEOS”. Тут ажурні колонки формують переплетення виноградних пагонів, а центральну частину конструкції обрамляють мушлі, з яких ніби виростає галуззя з квітами та плодами. Ікону „Новозавітної Трійці”, написану у XX ст., оточує, як і на фронтоні, смуга ажурної

різьби, мотивом якої є спрощені трипелюсткові аканти. Цілком ймовірно, що фрагменти стінки збереглися з початку XIX ст., а сецесійні елементи доповнюють її з кінця XIX – початку XX ст. Такі припущення стосуються також стінки вівтаря старо-стужицької церкви, завершення якого оздоблюють рокайлевидні завитки з листям, що уживались у сницарстві першої третини XIX ст. До цього ж періоду виготовлення варто віднести вівтарну стінку проскомидійника церкви с. Вишка. Його бокове обрамлення формують видовжені завитки, які також містять кулясті виступи, властиві рокайлям, а на фронтоні розміщено ажурний пояс із трипелюстковими акантами. Верхню частину дерев'яної конструкції для ікони „Молитва у Гетсиманському саду”, написану в другій половині XX ст., акцентують об'ємно різьблені голівки ангелів з крильми та фігурка голуба з розкритими крильми.

Прикладом єднання у цільний предмет літургійного облаштування слугує також проскомидійник церкви с. Ясениця Замкова, власне жертovníк якого змайстровано у XX ст., а вівтарна стінка „Поклоніння волхвів” виготовлена століттям раніше.

Серед проскомидійників останніх десятиліть відзначимо виріб 1986 р. церкви с. Топільниця Горішня. Композиційне рішення та ретельність виконання його ажурного різьблення у вигляді рослинних завитків, рельєфних виноградних грон та листя на площинах точених балясин, рами ікони „Різдво Ісуса Христа” та ін. свідчать про виконання їх професійним сницарем (авторство не встановлено). Тут вдало підібране кольорове поєднання: темно-вишневі, фіолетові площини акцентують позолочені накладні елементи проскомидійника. Такі ж художні ознаки властиві боковому вівтареві „Молитва про Чашу”, що переконує про авторство того ж майстра. Так само вирішено обрамлення фігури Богородиці Апокаліптичної, виготовлене у цьому ж часі. Існування фігур Богородиці у церквах цієї території й західноукраїнських земель взагалі є інспірацією облаштування храмів латинського обряду, у яких вони встановлені практично у кожному костьолі.

До іншої групи облаштування святилища храму належать „горне сідалище” для архієрея, обабіч якого інколи ставлять інші сидіння для священиків та дияконів – „сопрестолія”, які розміщують у просторих вівтарних частинах позаду чи з боків престолу [18]. Час виготовлення зафіксованих впродовж експедиції сідалищ, охоплює XIX–XXI ст. Архітектоніка таких предметів інтер'єру дозволяє їх вирізнити на троновидні сідалища, крісла та ослінчики. До першого типу належать сідалища, конструктивні елементи яких, особливо опертя, оздоблені рельєфно різьбленими мотивами й точеними деталями. Такі ж художні прийоми меблярства властиві тут й для підлокітників та ніжок сідалищ, а власне сидіння та центральна частина опертя, інколи підлокітники, встелені м'якими матеріалами, які накриті тканиною з оксамиту (в окремих випадках із рельєфним малюнком). Іншим сідалищам такого типу притаманна лаконічність конструкції, виражена пластикою деталей, тобто її форма утворена точеними й ледь профільованими в окремих місцях елементами, що наближує ці предмети до уживаних у побуті крісел. Проте, різниця поміж широко використовуваними кріслами (як і стільцями) серійного виробництва (що в останніх десятиліттях стало властиво для інтер'єрів святилищ) із сідалищами полягає в особливостях конструкції останніх. Тут їх підлокітники кріплені до рам опертя або високо, або близько царг, а сидіння формою наближене до квадрату й відносно великих розмірів, що функціонально оправдано для використання їх особами у священничому облаченні. Твори меблярства у вигляді трону виявлено у святилищах церков с. Морозовичі (XIX ст., сидіння 56X53 см, висота 83 см), Торчиновичі (перша третина XX ст.), Ясениця Замкова (початок XXI ст.), Розлуч (два з XIX ст.), Нижня Ботелка (перша третина XX ст.), Вижня Ботелка (початок XXI ст.), Яворів (перша третина XX ст.; винесене на хори церкви), Гусний (ймовірно, перша половина XX ст.), Вишка (напис на передній правій ніжці „1917...” – далі через пошкодження важко відчитати), Сіль

(знайдено на хорах церкви, початок ХХ ст.). До троновидного типу сідалищ відносимо виплетені з лози крісла, що є у церквах с. Велика Лінина та Тур'є (Різдва Івана Хрестителя). Архітектоніка їх відмінна: тур'ївське сідалище ажурне, натомість в іншому є ажурними лише тримачі підлокітників та хрестовина проніжок, а опертя й сидіння суцільно сплетені з лози. Обидва твори виготовлені, ймовірно, у першій половині ХХ ст.

Поруч плетеного „горного місця” у церкві Різдва Івана Хрестителя с. Тур'є розміщено інший предмет умеблювання – стілець із сидінням круглої форми, що слугує сопрестолієм, призначеним для священників нижчого аніж архієрей сану. Оздоблення стільця зосереджено на сидінні у вигляді косо закомпонованої смуги тисненого на фанері орнаменту, а також на оперті з такими самими мотивами: фітовидні завитки оточують ромбики, а вільне поміж ними поле прикрашають чотирипелюсткові квіти, що нагадують хрестики. Цей предмет виготовлений, очевидно, до 1940-х рр. і міг уживатись у побуті, а згодом принесений у храм.

До останнього типу „горних сідалищ” належать ослінчики, які використовуються у випадку відсутності у храмі троновидних крісел, або мають призначення сопрестолія. Один з таких сучасних ослінчиків розміщено позаду престола у церкві с. Сіль, що є рідкісним випадком облаштування храму. У святилищі церкви с. Горішня Топільниця знаходиться ослін, однак призначений для священника під час сповідання парафіян. Точені деталі ніжок, проніжок, кріплені до циліндричного середхрестя, яке увінчує кулясте завершення, вказують на час його виготовлення щонайпізніше середини ХХ ст.

Єдиним випадком облаштування у вигляді сталль серед досліджуваних церков стали сопрестолія (ієрейські сідалища) храму с. Ясениця Замкова [19]. Виготовлені в останніх роках (автора чи майстерню встановити не вдалось) вони своєю архітектонікою наближені до аналогічного облаштування латинських храмів: видовжені, двометрової висоти, опертя увінчують півциркульної форми завершення із кріпленими до них рельєфними накладними деталями. Інші мотиви оздоблюють боковини лави-сидіння й її царгу. Середина опертя й сидіння підбиті м'яким матеріалом, покритим оксамитом вишневого кольору. Незвиклим є те, що у святилищі православного храму знаходяться сталлі, традиційні для костьолів.

В окремих церквах зустрічались запрестольні конструкції, збудовані у вигляді пристінних вівтарів для ікони, що також є впливом римо-католицького обряду. Так, у церкві єв. Івана Богослова однойменну запрестольну ікону, написану, ймовірно, в останні десятиліття ХХ ст., обрамляє рококовий вівтар, увінчаний медальйоном у вигляді рокайля з іконою „Благовіщення” (кінець XVIII – початок XIX ст.). Такі ж стильові ознаки властиві й для решти оздоблення: колон, ажурних та накладних завитків, а малі фігурки ангелів трактовано у складному ракурсі. Більші фігури ангелів у хітонах стоять обабіч вівтаря і, очевидно, походять з цього ж часу, що й запрестольний вівтар.

Чи не найпомпезнішим серед досліджених запрестольних вівтарів диспонує яворівська церква. Двоярусна конструкція містить ознаки неоренесансу, хоча виготовлена, як і бокові вівтарі „Благовіщення” та „Богоявлення”, в останні десятиліття: чіткий поділ площин, стрункі колони коринфського ордеру, арковидна ніша нижнього ярусу й такої ж форми обрамлення ікони „Архистратига Михаїла” верхнього, оздоблення міжярусного антаблемента – притаманні цьому мистецькому напрямку. Як у більшості випадків опитувань респондентів, встановити час виготовлення й авторів твору не вдалось.

Такого типу облаштування властиве також для церков с. Бусовисько (триярусний рококовий вівтар „Преображення Господнього”), Топільниця Горішня (фрагмент вівтаря „Успіння Богородиці”, перша половина XIX ст. ?), Стрілки (відсутній цокольний

ярус, на іконі „Розп'яття з Пристоячими” хрест та фігура Христа – вирізані з дерева, ХІХ ст.), Тисовиця (відсутній нижній ярус, ікони: центральна – „Оплакування Христа”, вгорі – „Новозавітня Трійця”, ХІХ ст.) та верхньої церкви с. Тур'є. Останній храм, як зазначалось у примітках, розписав Василь Чайка з Головська у 1907 р., про що свідчить напис всередині дзвіниці. Він є також автором ряду ікон, встановлених у бічних вівтарях, зокрема „Благовіщення”, під якою міститься напис: „Сеї образ отновлений спілне Іосифъ Зеленькъ съ женою Марією й Іоанъ Дребідъ съ женою Анастасією р.б. 1875 дня 5 Октобрія Іконопишец Василій Чайка з Головска”. Тобто інформаційний напис повідомляє, що ікона була лише відновлена. Оздоблення дерев'яної конструкції з рококовими мотивами також вказує на час її виготовлення – перша третина ХІХ ст. Аналогічне датування стосується інших вівтарів цієї церкви, оскільки елементи декору – подібні й, очевидно, виконані одним сницарем: вівтар „Св.Василій Великий” й „Богоявлення Господне”; „Воскресіння” й „Св. Катерина”, на якому розміщено напис: „А 11 марта А” (1 березня 1831), що дозволяє уточнити час створення таких одностильових конструкцій; запрестольна ікона „Оплакування” й „Стрітєння Господне”. Вівтар „Богородиця Одигітрія”, виготовлений у 1896 р. на кошт подружжя Антонія та Євдокії Ясеницьких, а написана для нього ікона Василем Чайкою, про що свідчить напис на цоколі конструкції, зберігається тепер у захристії. Очевидно, спрощена форма ажурних пагонів на боковинах й на верші, а також застосування над капітелями колон фестонів, вказують про авторство іншого анонімного сницаря.

Таким чином, в обстежених під час мистецтвознавчої експедиції святилищах бойківських церков виявлено дерев'яне облаштування ХVІІІ – початку ХХІ ст. Їх тектоніка й художні особливості тісно пов'язані із віяннями загальноєвропейських стилів, а також з локальними художніми явищами того чи іншого періоду, що й створило у мистецькому сенсі таке розмаїття облаштування. Меншою мірою це стосується престолів, які традиційно існують двох типів – столоподібною конструкції та аналогічної з ківорієм. Однак, останній різновид престолу, який би був виготовлений впродовж 1990–2000-их рр., не виявлено. Водночас у сучасних предметах облаштування простежується застосування новітніх матеріалів, які не завжди гармонують з внутрішнім простором церкви. Обстежені ківорії кінця ХІХ–ХХ ст. кількох типів (у вигляді каплички, базиліки, хрещатого храму, вежі, саркофагу, скриньки (шафки) та скриньки із розвиненим постаментом для інших літургійних предметів або вівтарних стінок) диспонують інтерпретаціями декору як загальноєвропейських стильових течій, так і локальних способів оздоблення. З середини 1980-х рр. в облаштуванні храмів помітні вдалі художні рішення дерев'яних богослужбових предметів, зокрема престолів, проскомидійників, кивотів та ін.

Проведена у статті типологія дерев'яних сакральних предметів святилищ бойківських храмів не вичерпується їх переліком та відмінами, а є лише початковим результатом вивчення цього різноаспектного явища української культури, який поглиблюватиметься при наступних дослідженнях.

Примітки.

1. Інформатором про церкву Архистратига Михаїла 1909 р. с. Яворів Турківського р-ну був паламар Місяйло Михайло Олексійович 1931 р. нар. Він зокрема повідомив, що церкву збудував майстер Комар з м.Долини; дзвіницю біля церкви у 1995 р. звів Ковташинець Михайло Петрович 1947 р. нар. з с.Ботелки Верхньої; тетрапод та аналої біля нього, виготовлені у 1998–2000 рр. майстром зі Львова (прізвище не згадав) на замовлення священника парафії о. Леоніда Іжика. У церкві св. Параскевії Сербської 1991 р. с.Топільниця Долішня Старосамбірського р-ну інформатором був паламар Малиш Михайло Антонович 1963 р. нар., який повідомив, що попередня церква згоріла у 1966 р.; майстрами існуючої були Калька Василь 1948 р. нар., Ляхович Василь 1963 р. нар., Пухниш Іван 1966 р. нар., Бабець Андрій 1965 р. нар. зі с.Стрілок Старосамбірського р-ну. Інформацію про церкву Різдва Богородиці 1876 р., відновленої 1923 р. с.Розлуч Турківського р-ну почерпнуто частково з альбому про храм, матеріали до якого зібрав душпастир села ієрей Андрій Клуб, а також під час

натурних досліджень. На сволоці нави є різьблений напис: "Цю церкву поставлено року 1876 за правління отця Василя Федика і дяка Івана Грома родом з Нагуєвич майстром був Гаврило Роман з Багнуватого". Вхідна брама на церковне подвір'я та шалівка церкви зроблені у 1990-х рр. Іконостас вирізьблений сницарем Іваном Бандуркою, ікони написані малярем Дециком. На церковному подвір'ї є господарське приміщення, раніше використовуване для чвань біля вмерлих подорожуючих чи від пошесті – звідси місцева назва: „трупарня”.

2. Інформатором про церкву була Янківська (Розовська) Анна Миколаївна 1921 р. нар., яка повідомила зокрема, що храм відновлений у 1997 р. за священника о. Михайла Колішака; художник Сеньків Мирон та маляр Марунчак Богдан. Двоюрсну дзвіницю, як і кілька хат у селі, звів будівничий та коваль Василь Брозьовський 1906 р. нар. з м. Самбора (мешкає на вул. Коперніка).

3. Назва с. Сухий походить від прізвища першого поселенця Івана Сохана – інформація подана Крайненським Степаном Федоровичем 1927 р. нар. На церковному подвір'ї попередня дзвіниця згоріла приблизно у 2002–2003 рр., сучасна збудована у 2003–2004 рр. (імена майстрів з'ясувати не вдалось). Інформація на охоронній таблиці церкви Миколая Чудотворця с. Гусний повідомляє, що вона зведена 1655 р. Так само датує її у своїй монографії Г.Логвин. Див.: Логвин Г.Н. Украинские Карпаты: Книга-спутник. – Москва: Искусство, 1973. – С. 64. Натомість М.Поврозник датує 1657 р., В.Січинський – 1759 р. Див.: Поврозник Михайло. Альбом українських церков Закарпаття, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1988. – С. 96; Січинський В. Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах. – Львів, 1927. – С. 16.

4. Використання місткості у вигляді голуба для зберігання Святих Дарів має давню традицію. У християнському мистецтві його виготовляли ще у IV ст., а то й раніше. Одну із перших згадок про використання під час літургійної церемонії фігури голуба знаходимо у життєписі про єпископа Кесарійського (св. Василя Великого, нар. 330 р.) Див.: *Suppellettile ecclesiastica I. 4. Dizionario terminologico*. A cura di Benedetta Monteveschi, Sandra Vasco Rocca. – Centro Di, 1988. – P. 111. Згодом, такий сакральний символ був поширений не лише у церквах візантійського обряду, а й часто траплявся, наприклад, у монастирях Франції. У храмах романського періоду застосування тканого балдахіну, що є запозиченням зі Сходу, зумовило металеву фігуру цього птаха (*colomba eucaristica*) розмішувати всередині накриття. Дерев'яні конструкції ківорію та розміщення кивоту на престолі поступово знівелювали практичну функцію євхаристичного голуба, який став символічним та декоративно-композиційним елементом не лише надпрестольного накриття, а й використовувався у пластиці казальниць, завершень бічних вівтарів та проскомидійників.

5. Церква св. Василя Великого (датують 1635 р. та 1777 р.) с. Сіль Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл., перенесена зі с. Сянок, що на Турківщині, і поставлена в урочищі, званому сільчанами Згарище, а згодом вдруге перенесена на теперішнє місце.

6. Контурне різьблення є на проскомидійнику, тетраподі, виготовлених приблизно у 1978 р. о.Володимиром Москв'яком для церкви Миколая Чудотворця 1690 р. с. Тур'є Старосамбірського р-ну – інформатор голова церковного комітету Менишин Надія Павлівна 1961 р. нар.; проскомидійнику, виготовленому у цьому ж періоді (авторство не визначене) для церкви єв. Івана Богослова с. Морозовичі Самбірського р-ну – інформатори: подружжя Ковтків – Василь Миколайович 1928 р. нар. та Анна Михайлівна 1930 р. нар.; дарохранильниці („капличці”), процесійному хресті, аналоях для вшанування ікон церкви св. Юрія 1884 р. с.Торчиновичі Старосамбірського р-ну – інформатор: голова церковного комітету Ковальчук Мар'ян Андрійович 1939 р. нар.; дверцятах та хрестах кивоту церкви Миколая Чудотворця 1907 р. с. Велика Лінина Старосамбірського р-ну; храмовидному кивоті, семисвічнику, престолі, проскомидійнику, запрестольному хресті консолях для феретронів, обличкуванні деталей хорів, вхідних дверей церкви Собору Пресвятої Богородиці 1773 р. с. Бусовисько цього ж р-ну – інформатори: Гурин Микола Михайлович 1941 р. нар., Осташ Михайло Андрійович 1947 р. нар.; рами для Хресної Дороги церкви Арх. Михайла 1909 р. с. Яворів; рама для північного вівтаря, аналой при тетраподі церкви Собору Богородиці 1870 р. с. Ботелка Нижня, аналой для Євангелія 1970-х рр. церкви Введення у храм Діви Марії 1913 р. с. Ботелка Вижня – майстер М. Риба (інформатор: Затварницька Полага Дмитрівна 1938 р. нар.) – три останні церкви Турківського р-ну.

7. Інші дані про церкву св. Параскевії Сербської с. Тисовиця Старосамбірського р-ну: храм тривалий час був зачинений з 1960 р.; сницарем іконостасу, як і тетраподу 1994–1995 рр., проскомидійника церкви с.Топільниця Долішня, тетраподу церкви с. Стрілки, був Григорій Пізнак 1940 р. нар. зі с. Стрілки; після відкриття церкви її дах перекривали у 1998 р.; вхідні двері бабинця та нави виготовив на поч. ХХІ ст. майстер Іван Гавриляк; різьблений напис на надпоріжнику бабинця: „178П Х Ликя Дідешка” (окремі графеми нерозбірливі).

8. Інформатором про церкву та облаштування став парох цієї ж церкви о. Ярослав Грица 1958 р. нар., який зокрема повідомив, що у 1987–1992 р. іконостас реставрував Середницький Богдан Іванович; образи у куполі малював Петро Чабан з м. Дрогобича; різьба та золотіння у куполі бабинця, віконного обрамлення, арок, рам ікон виконував у 1992 р. Іван Наливайко (приблизно 1945–1950 р. нар.); рельєфне різьблення, зокрема херувимів у куполі виконав Петро (прізвище встановити не вдалось) з с. Оброшено; „гробовець” для плащаниці ХІХ ст., мальованої олійними фарбами та декорованої сухоліттю, роботи майстра Дуняка Богдана Івановича з м. Самбора, а ікону „Голгофа” для „гробівця” написав Степан Голінчак. У пам'ятці архітектури ХVІІ ст. – чотириярусній дзвіниці створено музей, в якому експонуються на нижньому ярусі твори народного мистецтва,

зокрема вишивка, тканини та приладдя для ткацтва, одяг, предмети боднарства, керамічний посуд тощо. На другому ярусі представлено твори сакрального мистецтва, які не атрибутовані, а саме: Розп'яття та фігура св.Миколая ХІХ ст., ікона „Благовіщення”, різьблені капітелі, голівки ангелів, аналої, стіл вівтаря або проскомидійника (?) та ін.

9. Станкевич Михайло. Українське художнє дерево ХVІ–ХІХ ст.– Львів: Афіша, 2002.– 479 с., іл.

10. Словник українського сакрального мистецтва / За наук. ред. член-корю АМУ Михайла Станкевича.– Львів, 2006.– 287 с., іл.

11. Подібні гранчасті вежі властиві будинку Народного дому у Львові, зведеному у 1851–1862 рр. за проектом Вільгельма Шмідта за участю Сильвестра Гавришкевича. Архітектура будівлі відображає лаконізм бідермайера та елементи романтизму в аркатурному поясі й фланкуючих вежах. Див.: Вуйцик В.С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові.– Львів: Каменярь, 1991.– 175 с., іл.

12. Ймовірно, існуючий кивот для церкви Різдва Івана Хрестителя (друге храмове свято – Різдво Богородиці) був виготовлений не у час побудови церкви, як свідчить різьблений напис на надпоріжнику вхідних дверей бабинця – „1905” (цифри розділено попарно обабіч хреста, заповненого меншими скісними хрестиками, від основи якого навскіс відходять колоски, далі від центральної композиції, як і на одвірках, – тригранно-виїмчасті шестипелюсткові розети), а набагато пізніше, оскільки біля проскомидійника виявлено дерев'яну дарохранильницю каплицевидного типу роботи місцевого непрофесійного майстра. Про це свідчить простота форми конструкції та мінімалізм оздоблення. Однак, не відхиляємо думки, що остання могла також бути виготовлена й в середині ХХ ст. Василь Слободян подає у каталозі храмове свято цієї церкви як св. Миколи та датує 1906 р. побудови, що не є дійсністю. Див.: Слободян Василь. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”.– Ч. 4: Спеціальний випуск.– 1996.– С. 120. На першому ярусі дзвіниці всередині випалений (чи грифелем виведено) напис: „Василь Чайка маляр цїлой церкви 1907”, отож усі роботи щодо церкви завершилися очевидно у вказаному році.

13. У згадуваному каталозі В.Слободяна церкву с. Стрілки датовано 1792 р. Див.: Слободян Василь. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”.– Ч. 4: Спеціальний випуск.– 1996.– С. 120. Той самий автор у статті про типологію бойківських церков на основі візитацій 1766 р. датує храм у с. Стрілки 1760-ми рр. Див.: Слободян Василь. Типологія бойківських церков. На матеріалах візитацій Старосамбірського деканату 1766 р. // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”.– Ч. 6: Спеціальний випуск.– 1997.– С. 77. Датування, зазначене у тексті – 1876 р., подане місцевим інформатором о. Володимиром Парашинцем 1961 р. нар. Ним вказано, що кивот виготовлений у 1930-х р.; іконостас у церкві (старший за будівлю) – перевезений з жіночого монастиря с.Смільниця. У церкві є „Октоїх”, виданий у Львові 1881 р.: „18ПІ”.

14. Друге храмове свято – Різдво Богородиці. У каталозі, поданому Василем Слободяном, вказано, що храмове свято – св. Миколая Чудотворця: Див.: Слободян Василь. Типологія бойківських церков. На матеріалах візитацій Старосамбірського деканату 1766 р. // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”.– Ч. 6: Спеціальний випуск.– 1997.– С. 120.

15. Інформатор про церкву св. пр. Іллі (друге храмове свято – Введення у храм Діви Марії) с. Костринська Розтока Великоберезнянського р-ну Грицак Іван Степанович 1956 р. нар. повідомив, що церкві приблизно 170 років, тобто її збудовано у 1830-х рр. В. Слободян у „Каталозі” подає церкву як Покрови Богородиці і датує ХІХ ст. Див.: Слободян Василь. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”.– Ч. 4: Спеціальний випуск.– 1996.– С. 86.

16. Іконографія ікони, встановленої ліворуч від скриньки: Христос з потирем у лівій руці благословляє його, інша постать (св. Параскева?), тримаючи на престольний хрест у лівій руці, правицею простягає лжицю до потира.

17. Розміщення у святилищі проскомидійника, який виник у другій половині ІІ ст., пов'язане з об'єднанням двох частин богослужби і проведенням їх разом. Раніше використовували один стіл, який призначався як для жертвоприношень (дарів) віруючих в першій частині Літургії, так і для престолу, перед яким причащались християни. Окремий стіл трапези побутував з цього часу в бічній ніші (пастофорії), зокрема в приватних ораторіях й меморіальних камерах на кладовищах. Відтак через доповнення інтер'єра апсиди проскомидійником, а також збільшення тут кількості лавок для духовенства, головний престол, зберігаючи симетрію відносно осі храму, розміщували дещо висунутим до межі нефу та пресвітерію. Локалізація стола трапези біля північної стіни святилища відразу не була визначеною, але у швидкому часі стала канонічною завдяки чинопоследовності богослужбового обряду, а саме пов'язувалась з процесією Великого Входу. Див.: За перекладом М.Дутки і Р.Дутки рукопису німецькою мовою Я.Б. Константиновича: Константинович Я.Б. Іконостас: Студії і дослідження: У 2 т.– Т. 1.– Львів: Видавництво Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1939.

18. Цілком ймовірно, що одним з прототипів таких сідалищ стали лави, розташовані півколом в проповідницькій частині школи в Ефесі, де відбувались християнські зібрання. Згодом в українських церквах таке облаштування стало інтерпретуватись як передіконостасна солея та горне сідалище у вівтарі. У перших століттях християнства, окрім шкіл, сповідники Христа використовували для своїх зібрань приватні базиліки з подібним облаштуванням інтер'єру, в якому східна частина вже відмежовувалась прорізною перегородкою.

Від 315 року для релігійних потреб вони почали пристосовувати і судові зали, планування яких цілком відповідало християнській Літургії. Див.: За перекладом М.Дутки і Р.Дутки рукопису німецькою мовою Я.Б. Константиновича: Константинович Я.Б. Іконостас: Студії і дослідження: У 2 т.– Т. 1.– Львів: Видавництво Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1939.– Іл. 48. Примітка: Я.Константинович подає як приклади облаштування лавами апсиди катакомбного храму в Олександрії та адаптації римського залу суду для кафедрального собору в Трірі.

19. Походження сталль відносять до ранньохристиянських сидінь, призначених для кліру, що у середньовіччі називали сиділіями (з лат. Sedilia), які мурували у нішах бічних стін пресвітерію (святинища) в основному монастирських храмів. У періоді готики їх поступово витіснили з ужитку дерев'яні сталлі (з давньогерм. Stalle). Останні, як різновид облаштування храму, сницарі виготовляли переважно з дубового дерева, а їх площини вигадливо профілювали і заповнювали різьбою, мальованими композиціями, інкрустацією, інтарсією та ін. Особливо вишуканим відзначається декор ренесансних, барокових, рококових сталль, який увібрав з кожного стилю властиві йому орнаменти і елементи: аркатуру, колонки, руст, волюти, рокайль та ін.

м.Львів

Стефанія Гвоздевич

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА БОЙКІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА КОБІЛЬНИКА

Наприкінці 20-х та в 30-х роках ХХ ст. у деяких містах Західної України виникають дрібні, регіональні осередки („Бойківщина”, 1929 р. у Самборі; „Верховина”, 1931 р. у Стрию та ін.) для збору і вивчення пам'яток народної культури. Їх появу зумовлювали різні фактори. Одним з них був інтерес до рідної історії та культури, як основи національної свідомості і опору окупаційному режимові, а також дещо занедбана у той час наукова робота в етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Передова, свідомо інтелігенція на місцях розгорнула активну просвітницьку та краєзнавчу роботу, яка протистояла денационалізаторській політиці окупантів. Очевидно, що у тих складних умовах бездержавності, без будь-якої фінансової підтримки культурно-просвітницькі товариства мали дуже обмежені можливості для розгортання збиральницької та науково-дослідної роботи. Та, зрештою, у тих умовах вони зробили досить багато, особливо у музейницько-колекційній та видавничій сферах. З-поміж цих осередків, у яких було зосереджено увагу на історії заселення, етнографічних особливостях жителів різних регіонів України, зокрема, Бойківщини, найактивніше працювало товариство „Бойківщина” у Самборі. Одним із його засновників та організатором наукової роботи був Володимир Кобільник (19.IX.1885 – 6.III.1937).

Володимир Кобільник займає визначне місце серед музейників та етнографів, дослідників археології Бойківщини. Лікар за фахом, а за покликанням народознавець, він зробив вагомий внесок у дослідження бойків, їх етногенезу, побуту і культури.

На початку своєї праці у музеї В.Кобільник зосереджує увагу на зборі незаперечних доказів давнього заселення Бойківщини. Організовані ним розкопки дали речові пам'ятки для обґрунтування висновку про те, що „Бойківщина вже від VI-XIII століть... була густо заселена і у XIV столітті життя це радше підупало, як розвивалося”. Дані археологічних досліджень дуже цінні для вивчення етнографії бойків.

У невеликій за обсягом статті „Дерев'яне церковне будівництво на Бойківщині [1] В.Кобільник подає вагомі фактичні відомості стилю та технології будівництва.

Наукове видання
Науково-культурологічне товариство “Бойківщина”

БОЙКІВЩИНА

науковий збірник

том 3

Упорядкування, редакція
Олександра Німилович

Шеф-редактор
Любомир Сікора

Науково-літературний редактор
Ярослав Радевич-Винницький

Художній редактор
Олеся Сікора

Комп'ютерна верстка
Оксана Ладанай

Підписано до друку 16.11.06 р.
Формат 84x108/16. Гарнітура “Bookman”.
Умовн. друк. аркушів 79,8.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Наклад 500. Замовлення №. 210.

Видавництво “Коло”
вул. Бориславська, 8
м. Дрогобич, 82100
тел. (03244) 2-90-60
e-mail: kolo@dr.lv.ukrtel.net

ISBN 966-7996-49-2